

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “ЯК СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ МОНАСТИРІВ ЗМІНИЛА БІБЛІОТЕКИ ЄВРОПИ (XVI–XIX СТ.)”

22–24 березня 2012 р. у стінах Коледжу Св. Анни Оксфордського університету (Великобританія) відбулася міжнародна наукова конференція “Як секуляризація монастирів змінила бібліотеки Європи (XVI–XIX ст.)”. Її організаторами виступили професор Оксфордського університету **Річард Шарп**, професор Університету Ка’Фоскарі у Венеції **Доріт Райнес** та секретар Європейського консорціуму наукових бібліотек (CERL) **Крістіна Донді**. Конференція зібрала 23 науковців із 14 країн Європи та Північної Америки.

Перше засідання, яке мало назву “Територіальна і часова мапа розпорошених колекцій”, розпочав програмний виступ професора Болонського університету **Фьоренцо Ланді**. У своїй доповіді “Ліквідація монастирів у Європі – загальний огляд та економічні наслідки” італійський історик окреслив економічне підґрунтя монастирських касат на європейському континенті, від епохи Реформації до секуляризаційних процесів у XIX ст. Наступні доповідачі більше уваги звернули на особливості проведення касат у різних європейських країнах. Професор Оксфордського університету **Річард Шарп** у своєму виступі “Наслідки ранньої касати: англійський досвід у XVI ст. і опісля” розповів про долю монастирських бібліотек після першої повномасштабної ліквідації римо-католицьких осередків на Британських островах, що мала місце у 1530-х рр. за часів правління Генріха VIII. Дослідник спробував відповісти на три ключові питання: яка причина надзвичайно ворожого ставлення до книг під час ліквідації монастирів? чому, всупереч цим тенденціям, частину книг все ж вдалося врятувати? що мають робити історики, аби більше довідатися про склад англійських монастирських бібліотек напередодні цієї касати? Особливості ліквідації обителів на швейцарських землях були висвітлені у двох наступних доповідях: наукового працівника Бібліотеки кантону Санкт-Галлен “Вадіана” **Рудольфа Гампера** (“Від Реформації до Секуляризації: ліквідація монастирів у Швейцарії та доля їх бібліотек”) та багатолітнього наукового працівника відділу рукописів Центральної бібліотеки Цюріха **Мартіна Германна** (“Цюріх і книги монастирів: від Реформації до XIX ст.”). Перший доповідач представив ситуацію у німецькомовних кантонах Швейцарії, а саме у Цюріху, Берні та Базелі, підкреслюючи, що ліквідація римо-католицьких монастирів на цих теренах мала місце двічі: у 1532–1533 рр. – під час Реформації, а також у 1840–1850 рр., внаслідок протистояння між консервативними (католицькими) та ліберальними середовищами. У результаті першої (протестантської) касати більшість монастирських книжкових колекцій увійшла до складу бібліотек протестантських дидактичних осередків. Частину цінних фоліантів забрали з собою монахи чи монахині, ще інші було знищено (наприклад, їх використовували інтролігатори для переплетення книг). Натомість у XIX ст. книги з ліквідованих обителів потрапили головню до публічних бібліотек країни. Розвиваючи цю тему, Мартін Германн наголосив на особливостях касаційної політики на теренах кантону Цюріх, який був одним із важливих осередків протестантизму. Доповідач звернув увагу на долю надзвичайно багатої бібліотеки бенедиктинського абатства Санкт-Галлен, яку після битви під Вільмергеном (1712) пограбували протестанти, і значна її частина потрапила до Цюріха. Взаємини між обома кантонами у сфері культурних цінностей було налагоджено лише 2006 р., коли

згадана збірка повернулася на своє попереднє місце перебування. Розповідаючи про секуляризаційні процеси у XIX ст., швейцарський дослідник звернув увагу на ліквідацію у 1862 р. абатства бенедиктинців у Райнау, розташованого на території цього кантону. Після того, як монахи залишили обитель, більшість книг з її надзвичайно цінної збірки потрапили до Державної бібліотеки у Цюріху (тепер Центральна бібліотека Цюріха), де й дотепер становлять цілісну колекцію. Директор Королівської бібліотеки у Мадриді *Марія Луїза Лопес-Відрейро Абейо* у своїй доповіді “*Розпорощені монастирські колекції в Іспанії від касат Філіпа II до т. зв. “Дезармортизації” у XIX ст.*” розповіла про ситуацію на Іберійському півострові у XVI–XIX ст. Особливу увагу вона звернула на антицерковні законодавчі акти прем’єр-міністра Іспанії Хуана Альвареса Мендісабаля (1835–1836), які спричинили ліквідацію численних іспанських монастирів, багато з яких мали давню історію і володіли багатими книжковими колекціями. Наступний учасник конференції, доцент Гельсінського університету *Туомас Хейккілля* виголосив доповідь “*Доля середньовічних бібліотек у Шведському королівстві під час Реформації*”. Фінський дослідник підкреслив трагічний вплив Реформації на середньовічні монастирські книжкові колекції тогочасної Швеції. В результаті ліквідації монастирських осередків їхні богослужбові книги втратили своє літургійне призначення, а тому значна кількість пергаментних фоліантів згодом використовувалася підприємливими протестантськими купцями для переплетення нових книг, зокрема фінансових. На думку доповідача, в більшості випадків причини знищень мали не стільки догматичний, скільки практичний характер. Не зважаючи на втрати, Туомас Хейккілля змів на сьогодні виявити в архівах і бібліотеках Швеції та Фінляндії понад 7 тисяч середньовічних манускриптів, головним чином у вигляді фрагментів пергаменту, в меншій мірі цілісних кодексів. Останнім під час першого засідання виступив директор Департаменту спеціальних колекцій та архівів Північно-Західного університету (Чикаго, США) *Джеффри Гарретт* з доповіддю “*Конфіскація монастирських бібліотек у Центральній Європі у 1773–1814 рр.*”. Американський історик зосередив свою увагу на німецькомовній частині цього регіону. Він розповів про долю монастирських бібліотек з теренів Австрії та Південної Німеччини, починаючи з ліквідації Товариства Ісуса (1773) і закінчуючи секуляризаційними процесами у Баварії на початку XIX ст. На думку Дж. Гарретта, конфіскації монастирських бібліотек в епоху йосифінізму не можна окреслити поняттям “секуляризації”; вони більше схожі на традиційні реформи у середньовічному значенні “*renovatio*”. Натомість визначальний вплив на долю європейських монастирських бібліотек, а особливо книгозбірень Південної Німеччини, мала Велика французька революція. Необхідність упорядкувати нагромаджені після касат монастирів книги стимулювала розвиток бібліотечної справи. Визначальну роль у цих процесах відіграв, зокрема, колишній бенедиктинець Мартін Шреттінгер, бібліотекар Баварської державної бібліотеки.

Друге засідання, присвячене державній політиці стосовно книжкових колекцій ліквідованих монастирів, розпочалося з виступу одного з організаторів конференції, професора Університету Ка’Фоскарі у Венеції *Дорін Райнес*. Італійська дослідниця виступила з доповіддю “*Від хижака до жертви. Венеційський бібліотекар Якопо Мореллі в часи венеційського, французького та австрійського правління*”, у якій вона показала роль, яку відіграла у розпорощенні монастирських колекцій рідного міста ця непересічна особа, що користувалася прихильністю і підтримкою різних влад. За словами доповідачки, Якопо Мореллі був далеким від думки про монастирські бібліотеки як пам’ятки венеційської культури та ідентичності. Він підходив до книг та рукописів із виключно утилітарних міркувань. За його участі найбільш цінні книги з монастирських книгозбірень потрапили до Державної бібліотеки, менш цінні – до

інших інституцій, наприклад, шкіл чи академій, а найменш цінні продавалися. Таким чином багаті монастирські книжкові колекції з цього регіону було розпорощено. Про особливості ліквідації монастирів на Півдні Італії, а саме у Неаполі, та про долю їх бібліотек розповів у своїй доповіді “*Касаційна політика і нові бібліотечні осередки Неаполя від Просвіченого регалізму до Реставрації (1767–1815 pp.)*” викладач Салернського університету **Вінченцо Тромбетта**. Італійський дослідник виділив три етапи конфіскації монастирських книгозбірень у Неаполі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Після вигнання єзуїтів з Неаполітанського королівства у 1767 р. та після придушення Неаполітанської республіки (1799) більшість книг з бібліотек римо-католицьких обителів потрапила до Королівської бібліотеки. Натомість під час так званої “французької декади” в історії Неаполя (1806–1815) почали поставати нові публічні бібліотеки, наприклад, Biblioteca della Croce чи Biblioteca della Nazione Napoletana, фонди яких поповнювалися, зокрема, книгами з ліквідованих монастирів. Своєрідним продовженням італійської тематики став виступ французької дослідниці **Марі-П'єр Лафінт**, наукового працівника відділу рукописів Національної бібліотеки Франції, “*Наполеон і конфіскація італійських монастирських книжкових колекцій*”. Французька дослідниця звернула увагу на Італійську кампанію військ Наполеона (1796–1797), а також на політику французького уряду щодо італійських книжкових колекцій. Наприкінці XVIII ст. значна кількість манускриптів і стародруків з теренів Апеннінського півострова поповнила центральні бібліотеки Франції, зокрема, Національну бібліотеку Парижа, хоча й частина книг залишилася в Італії. Після поразки Наполеона і підписання Паризького договору (1815) всі твори мистецтва та літератури, що потрапили до Франції в результаті цих подій, мали повернутися до тих країн, звідки їх вивезли. Завдяки цьому значна частина книжкових колекцій повернулася до Італії. Про ситуацію у Португалії розповів бібліотекар Міської Ради Порто, а також колишній багаторічний директор Міської публічної бібліотеки Порто **Луїш Кабрал**. У своєму виступі “*Державна політика, спрямована на ліквідацію монастирських книжкових колекцій у Португалії, особливо під час XIX ст.*” він виділив три етапи її реалізації: 1) після вигнання єзуїтів з Португалії у 1759 р. за часів правління маркіза де Помбала; 2) в роки правління лібералів (1832–1834), коли була ліквідована значна кількість чоловічих монастирів; в результаті цих подій була створена за європейським зразком Королівська бібліотека у Порто (1833), друга публічна бібліотека на теренах Португалії; 3) після встановлення у Португалії республіканської форми правління в результаті перемоги революції у 1910 р.

Третє засідання наукової конференції було присвячено впливу касаційних процесів на формування публічних бібліотек. Першим виступив голландський дослідник, викладач Амстердамського університету **Йос Біманс**, який виголосив доповідь “*Заснування Міської бібліотеки Амстердама (1578) на тлі історії інших голландських бібліотек XVI ст.: відбір манускриптів і друкованих книг з монастирських бібліотек*”. Як зазначив доповідач, після 1578 р., коли владу у Амстердамі перейняли протестанти, було прийнято рішення про заснування у місті публічної бібліотеки. Значну частину її фондів склали книжкові та рукописні колекції зі скасованих римо-католицьких монастирів. Наступні два виступи знову були присвячені ситуації на Апеннінському півострові. Французька дослідниця **Еманюель Шапрон**, викладач Університету Екс-ан-Прованс та Практичної школи вищих студій (Париж), виголосила доповідь “*Бібліотеки і розпорощені монастирські колекції в Тоскані від П'єтро Леопольдіно до Наполеона*”. У своєму виступі доповідачка звернула увагу на три хвилі касат у Великому герцогстві Тоскана: 1) скасування єзуїтів у 1773 р.; 2) ліквідація монастирів інших римо-католицьких орденів, здійснена герцогом П'єтро Леопольдіно I у 1780 р.;

3) Наполеонівські касати у 1808 та 1810 рр., коли правительською Тоскани була Еліза Бонапарт, сестра Наполеона. Ситуацію у Римі в XIX ст. представили дві італійські дослідниці – *Андреїна Ріта*, архівіст-палеограф Ватиканської апостольської бібліотеки і викладач Ватиканської школи бібліотекознавства, та *Маріна Венсьєр*, керівник відділу каталогізації рідкісних книг Національної центральної бібліотеки Риму, які виголосили доповідь “*Розпорошення монастирських бібліотек в Римі: від Першої Римської Республіки до проголошення Риму столицею Італії (1873)*”. Андреїна Ріта звернула увагу на конфіскацію церковних бібліотек у Римі, які мали місце під час Першої Римської республіки (1798–1799), а також упродовж 1811–1814 рр., коли місто було окуповане наполеонівськими військами. В обох випадках книжкові колекції з ліквідованих монастирів передали до Ватиканської бібліотеки та Бібліотеки Казантезе, що перебувала під опікою отців домініканців. Відмінність полягала лише в тому, що після поразки Римської республіки конфісковані книгозбірні головним чином залишилися у провідних бібліотеках Риму, натомість після повалення Наполеона, згідно з волею папи Пія VII, повернулися до своїх попередніх власників. Друга співдоповідка, Маріна Венсьєр, зазначила, що революційні події 1849 р. не мали практично жодного впливу на долю монастирських бібліотек Риму, оскільки республіканська влада протрималася у місті лише п’ять місяців. Натомість приєднання Риму до Італійського королівства (1870) і проголошення його столицею об’єднаної держави мало трагічний вплив на церковні книжкові колекції. У 1873 р. було прийнято закон про ліквідацію монастирів, внаслідок чого значну частину їхніх книгозбірень було передано до новоствореної Національної бібліотеки. Завершували третє засідання науковці з країн Центрально-Східної Європи – професор Вроцлавського університету *Марек Дервіх* та доцент кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка *Олег Дух*, які представили доповідь “*Ліквідація монастирів у Сілезії та Польщі (включаючи землі сучасної Білорусії, Литви і України) та доля їх бібліотек (XVIII–XIX ст.)*”. У своєму виступі перший зі співдоповідачів звернув увагу на долю монастирських бібліотек у Сілезії, що входила до складу Пруссії, а також на тих землях Речі Посполитої, які в результаті поділів кінця XVIII ст. потрапили до складу Австрії та Пруссії. Після ліквідації монастирів доля їх книжкових колекцій склалася по-різному. Значну частину книг було передано до публічних бібліотек Відня, Вроцлава, Варшави, Берліна і Санкт-Петербурга, решта опинилася в бібліотеках університетів, семінарій та середніх шкіл, а також перейшла у приватні руки. З виступу Олега Духа випливало, що подібною була доля монастирських бібліотек на теренах Російської імперії після масштабних касат кінця XVIII – XIX ст. Дослідник особливу увагу звернув на першу хвилю ліквідації василіанських обителів в 1790-х рр., на вигнання єзуїтів з Росії у 1820 р., а також на масові касати унійних і римо-католицьких монастирів після поразки Листопадового (1830–1831) і Січневого (1863–1864) повстань.

Четверте засідання було присвячено проблемі міграції монастирських книжкових колекцій, а також їх доступу до нового кола читачів. Першою виступила викладач Падуанського університету *Антонелла Барзаці* з доповіддю “*Італійські монастирські колекції: міграція і повторне використання (кінець XVI – XVIII ст.)*”, у якій вона розповіла про особливості використання книг в італійських монастирях у ранньомодерний час. Наступний доповідач *Барт Он де Беек*, науковий працівник Королівської бібліотеки Бельгії, виголосив доповідь “*Єзуїтські бібліотеки у Південних Нідерландах, їх фонди у XVIII ст. та розпорошення після 1773 р.*”. У своєму виступі дослідник із Бельгії зазначив, що основними джерелами, які дозволяють простежити розпорошення єзуїтських книгозбірень з теренів Південних (Австрійських) Нідерландів після

ліквідації у 1773 р. Товариства Ісуса, є каталоги бібліотек, а також інвентарі та каталоги проданих книг; велике значення має також дослідження провенієнційних записів. На підставі власних досліджень Барт Оп де Беек дійшов висновку, що більшість книг із єзуїтських бібліотек цього регіону зберігається в Королівській бібліотеці Бельгії. Два наступні доповідачі представляли наукові осередки Іспанії. Перший з них, професор Автономного університету в Барселоні **Хав'єр Антон Пелайо** виголосив доповідь "*Секуляризація книг і зміна звичок читання у Каталонії у XVIII–XIX ст.*". У своєму виступі дослідник проаналізував наслідки, які мали для книжкової спадщини Каталонії секуляризаційні ініціативи другої половини XVIII–XIX ст. – вигнання єзуїтів з Іспанії (1767), ліквідація монастирів під час війни за незалежність Іспанії (1808–1814), а також у роки правління лібералів (1820–1823) та Хуана Альвареса Мендісабала (1835–1836). Внаслідок цих подій значна частина монастирських книгозбірень потрапила до публічних бібліотек, у тому числі до бібліотеки Барселонського університету. Як зазначив Хав'єр Антон Пелайо, згадані книжкові колекції склалися в основному з книг теологічного та юридичного характеру. Нагомість читач нової епохи потребував також нової літератури, зокрема, художньої, що змушувало бібліотеки оновлювати власні фонди. Тема виступу наступного доповідача, професора Барселонського університету **Педро Руеда Раміреса** виходила поза межі європейського континенту. У своєму виступі "*Секуляризація церковних бібліотек у Латинській Америці від проголошення незалежності до утворення нових республік: продовження і поділ колекцій*" іспанський історик виділив три ключові етапи розпорощення монастирських книжкових колекцій в Центральній та Південній Америці: 1) після вигнання єзуїтів з іспанських колоній у 1767 р.; 2) під час боротьби колоній за незалежність, яка спричинила перші касати монастирів у Болівії та Перу; 3) внаслідок секуляризаційних процесів у країнах Латинської Америки у другій половині XIX ст. На завершення цього засідання **Бетіна Вагнер**, науковий працівник відділу рукописів і стародруків Баварської державної бібліотеки у Мюнхені, виголосила доповідь "*Секуляризація у Баварії (1803) та книжкові аукціони у 1815–1850 рр.*". Як зазначила доповідачка, після секуляризації монастирів у Баварії у 1803 р. істотно зросла кількість книг у Палацовій бібліотеці Віттельсбахів у Мюнхені. Якщо у другій половині XVIII ст. вона нараховувала лише 20 тис. томів, то на початку наступного століття, після касат, вже 500 тис. одиниць. Упродовж першої половини XIX ст. тривали праці над їх опрацюванням, а численні дублети розпродавалися. Бетіна Вагнер у своєму виступі проаналізувала каталоги книжкових аукціонів, які ця бібліотека підготувала впродовж 1815–1858 рр.

Завершувало конференцію засідання, присвячене впливу монастирських касат на книготоргівлю. Його розпочав професор Вищої національної школи інформаційних технологій і бібліотекознавства (ENSSIB) у Ліоні **Домінік Варрі** доповіддю "*Французька торгівля книгами після Великої Французької революції*". Доповідач підкреслив, що після революційних подій у Франції велика кількість книг із бібліотек ліквідованих монастирів, а також із приватних колекцій, потрапила на ринок. Окремі фірми почали спеціалізуватися на скуповуванні саме цих книг; також почали відкриватися книжкові магазини. На початку XIX ст. з'явилися перші підручники для книжкових дилерів, одним з яких був трактат Мартіна Сільвестра Буларда "*Traité élémentaire de bibliographie*". У цей час почали виходити і спеціалізовані періодичні видання – "*Bulletin du bibliophile*" (1834) та "*Bulletin du bouquiniste*" (1857). Італійську ситуацію у сфері книготоргівлі представив науковий працівник Національної бібліотеки Св. Марка у Венеції, а також її колишній багаторічний директор **Маріно Цорці**. Його виступ мав назву "*Книжкова торгівля у Венеції у XIX ст.*". Доповідач наголосив, що

найбільш трагічно на долю монастирських бібліотек у Венеції вплинуло захоплення міста французькими військами у 1797 та 1806 рр. Внаслідок закриття монастирів велика кількість книг потрапила не лише до бібліотек, але й на ринок. Їх скуповували не лише італійські дилери з Венеції, Мілану чи Риму, а й іноземці, насамперед англійці. Ситуацію у Англії представив лондонський антиквар **Річард Лайнентал** у своїй доповіді “*Монастирські колекції і англійська книжкова торгівля у XIX ст.*”. Доповідач підкреслив, що секуляризаційні процеси на європейському континенті спричинилися до того, що значна кількість книг зі скасованих монастирів потрапила на Британські острови. Дослідник зауважив, що завдяки цьому англійський науковий світ відкрив для себе найбільш ранні зразки європейської друкованої продукції. На завершення цієї конференції виступив провідний бібліотекар Х'ютонської бібліотеки Гарвардського університету (США) **Вільям Стоунмен** із доповіддю “*Творення північноамериканських колекцій: збір монастирських книг здавна і далеко*”. У своєму виступі він розповів про особливості формування книжкових колекцій у Північній Америці, у тому числі і за рахунок книг із європейських монастирських бібліотек.

Під час проведення конференції її учасники мали змогу ознайомитися з фондами бібліотек трьох коледжів Оксфордського університету – Модлін, Мертон та Сент-Джон. В останній день цього поважного наукового форуму відбулася презентація баз даних, котрими дослідники можуть скористатися для дослідження розпорошених по цілому європейському континенті монастирських колекцій. Науковий співробітник Нью-Коледж Оксфордського університету **Джеймс Віллоубі** розповів про підготовку третього видання довідника “*Середньовічні бібліотеки Великобританії*” (“*Medieval Libraries of Great Britain*”), який матиме відтепер також і електронну базу даних (MLGB3). Професор Університету Кальярі **Джованна Граната** представила базу даних “*Ricerca sull'Inchiesta della Congregazione dell'Indice dei libri proibiti*” (RICI) [<http://ebusiness.taiprora.it/bib/index.asp>], яка істотно допомагає у вивченні бібліотек італійських монастирів кінця XVI ст. І врешті, **Крістіна Донді** продемонструвала бази даних, приготовані Європейським консорціумом наукових бібліотек: “*Material Evidence in Incunabula*” (MEI) [<http://incunabula.cerl.org/cgi-bin/search.pl>], “*Index Possessorum Incunabulorum*” (IPI) [<http://ipi.cerl.org/cgi-bin/search.pl>] та “*CERL Thesaurus*” (CT) [<http://thesaurus.cerl.org/cgi-bin/search.pl?start=true>].

Міжнародна наукова конференція “*Як секуляризація монастирів змінила бібліотеки Європи (XVI–XIX ст.)*” стала надзвичайно важливим місцем для дискусії дослідників із різних країн Європи та Північної Америки про спадщину ліквідованих монастирів. Вона показала, що касаційні процеси мали багато спільних рис на цілому європейському континенті, починаючи від Піренеїв і закінчуючи українськими та білоруськими землями Речі Посполитої. Конференція дала можливість також зауважити спільні періоди посилення монастирських касат – Реформація, епоха Просвітництва, наполеонівські війни, секуляризаційні процеси у Європі у XIX ст., які спричинялися не лише до ліквідації численних обителів, але й до розпорошення їх книгозбірень. За словами організаторів, матеріали цієї конференції мають вийти друком у першій половині 2013 р.

Олег ДУХ

Стаття надійшла до редколегії 21.08.2012

Прийнята до друку 10.10.2012